

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Сумська філія
Кафедра соціально-економічних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ
з навчальної дисципліни «Основи економічної безпеки»
вибіркових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

081 Право (право)

за темою – «Сутність і основні чинники економічної безпеки регіону»

Суми 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою
Сумської філії
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 29.08.2023 № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціально-економічних дисциплін Протокол від
29.08.2023 № 2

Розробник:

доцент кафедри соціально-економічних дисциплін Сумської філії ХНУВС, кандидат
економічних наук Парфентій Л.А.

Рецензенти:

1. Доцент кафедри бухгалтерського обліку та оподаткування Навчально-наукового інституту бізнесу, економіки та менеджменту Сумського державного університету, кандидат економічних наук, доцент Кравченко О.В.
2. Завідувач кафедри соціальних та економічних дисциплін факультету №2 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат економічних наук, доцент Ткаченко С.О.

План лекції

1. Сутність, структура та загрози економічній безпеці регіону.
2. Оцінювання рівня економічної безпеки регіонів України.
3. Механізм забезпечення економічної безпеки регіону.

Література:

Нормативна:

1. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 № 964-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 39. – с. 351.

Основна:

2. Варналій З. С. Економічна безпека: Навч. посіб. / за ред. З. С. Варналія. –К.: Знання, 2009. – 647 с.
3. Ганущак Т.В. Фінансова безпека бізнесу: навч. посіб. / Т.В.Ганущак; ВНЗ "Київ. ун-т ринк. відносин". –Київ : Ун-т "КРОК", 2016. –264 с.
4. Економічна безпека : навчальний посібник / Користін О.Є. [та ін.] ; за ред. О.М. Джужі ; МОНУ. – Київ : Всеукраїнська асоціація видавців "Правова єдність" ; Алерта ; КНТ ; Центр учбової літератури, 2010. – 368 с.
5. Економічна безпека: підручник / авт. кол. ; за ред. д-ра екон. наук, проф. О. Б. Жихор, д-ра екон. наук, проф. О. І. Барановського. – К. : УБС НБУ, 2015.
6. Економічна безпека держави: сутність та напрями формування : монографія / Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, С. М. Макуха та ін. / за ред. д-ра екон. наук, проф. Л. С. Шевченко. — Х.: Право, 2009. — 312 с.
7. Економічна безпека підприємства: навчальний посібник / [Небава М. І., Міронова Ю.В.] – Вінниця : ВНТУ, 2017. – 73 с.
8. Економічна безпека України: монографія/ [Федоренко В.Г., Грищенко І.М., Новікова О.Ф. та ін.]. - К. : ТОВ "ДКС центр", 2017. - 380 с.
9. Економічна безпека України : сутність і напрями забезпечення : моногр./ В. Т. Шлемко, І. Ф. Бінько. – К.: НІСД. 1997- 144 с.
10. Економічна та майнова безпека бізнесу: навчальний посібник / Б.М. Андрушків, Л.Я. Малюта. –Тернопіль: ФОП Паляниця В.А., 2016. – 180 с.
11. Іванюта Т. М. Економічна безпека підприємства: Навч. посіб./ Т. М. Іванюта, А. О. Заїчковський. – К.: ЦУЛ, 2009. – 256 с.
12. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України / за ред. А.І. Сухорукова. - К. : Нац. ін-т проблем міжпар. безпеки. 2003. – 64 с.
13. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство : моногр. / за ред. В. М. Гейця. - Х. : ВД «ІНЖЕК», 2006. - 240 с.
14. Мунтіян В. Економічна безпека держави / В. Мунтіян. - К.: Вид-во КВІЦ. 1999. - 462 с.

15. Ортинський В. Л. Економічна безпека підприємств, організацій та установ: навч. посібник / В. Л. Ортинський, І. С. Керницький, З. Б. Живко . – Київ : Правова єдність, 2009 . – 542 с.
16. Отенко І. П. Економічна безпека підприємства: Навч. посіб./ І. П. Отенко, Г. А. Іващенко, Д. К. Воронков. – Харків: ХНЕУ, 2012. – 256 с.
17. Пашнюк Л. О. Загрози економічній безпеці підприємства та засоби їх нейтралізації / Л. О. Пашнюк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. - 2013. - Вип. 10. - С. 93-97. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ekon_2013_10_22.
18. Семкова Л. В. Економічна безпека регіонів / Л. В. Семкова // Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія : Економічні науки. - 2014. - Вип. 27. - С. 63-69. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VPDTU_ek_2014_27_10.

Допоміжна:

19. Барановський О. І. Економічна безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення): Монографія / О. І. Барановський. – К.: КНЕУ, 2004. – 759 с.
20. Бондар А. О. Світовий досвід державного управління економічною безпекою та його використання в Україні / А. О. Бондар. // Державне управління: удосконалення та розвиток. - 2013. - № 6. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2013_6_13.
21. Бреус. С. Забезпечення економічної безпеки держави шляхом технологічної реструктуризації промисловості / С. Бреус // Стратегічна панорама. - 2007. - № 1. - С. 141-147.
22. Васильців Т.Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення: Монографія. – Львів: Арал, 2008. – 384с.
23. Гбур З. В. Економічна безпека України в сучасних умовах [Електронний ресурс] / З. В. Гбур // Інвестиції: практика та досвід. - 2018. - № 2. - С. 97-101.
24. Гбур З. В. Структура забезпечення економічної безпеки України в контексті європейської інтеграції [Електронний ресурс] / З. В. Гбур // Інвестиції: практика та досвід. - 2017. - № 23. - С. 98-102.
25. Донець Л. І. Економічна безпека підприємства: Навч. посіб. / Л.І. Донець, Н. В. Ващенко. – К.: ЦУЛ, 2008. – 240 с.
26. Єрмошенко М. М. Основні засади підвищення фінансової безпеки держави / М. М. Єрмошенко // Економічна безпека України: проблеми та перспективи. (Матеріали круглого столу) // www.niss.gov.ua.
27. Журавка, Ф. О. Сутність і роль фінансової безпеки суб'єкта підприємництва в контексті забезпечення його економічної безпеки [Текст] / Ф. О. Журавка, Л. А. Могиліна // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. праць / Державний вищий навчальний заклад "Українська академія банківської справи Національного банку України". – Суми, 2012. – Вип. 35. – С. 16 – 24.
28. Камлик М. І. Економічна безпека підприємницької діяльності. Економіко-правовий аспект: Навч. посіб./ М. І. Камлик. – К.: Атіка, 2005. – 432 с.

29. Ковальська Л. Л. Економічна безпека регіону: оцінка та механізми забезпечення / Л. Л. Ковальська, Л. В. Савош // Економічний форум. - 2014. - № 4. - С. 89-95. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfor_2014_4_17.
30. Козаченко Г. В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення : [монографія] / Козаченко Г. В., Пономарьов В. П., Ляшенко О. М. – К. : Лібра, 2003. – 280 с.
31. Кравчук Н. Я. Економічна безпека: навч.-метод.посіб./ Н. Я. Кравчук, О. Я. Колісник, О. Ю. Мелих. – Тернопіль: ТНЕУ, 2010. – 277 с.
32. Макалюк, І. В. Шляхи подолання загроз економічній безпеці підприємства [Текст] / І. В. Макалюк, А. Г. Гаврилова // Сучасні проблеми економіки і підприємництва. – 2016. – Вип. 18. – С. 137-144.
33. Мандзіновська Х. О. Економічна безпека держави: сутність, складові елементи та проблеми забезпечення / Х. О. Мандзіновська // Наукові записки [Української академії друкарства]. - 2016. - № 2. - С. 159–166. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_2016_2_20.
34. Міненко М. В. Сутність та види суб'єктів забезпечення економічної безпеки підприємств / М. В. Міненко. // Ефективна економіка. - 2014. - № 2. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_2_77.
35. Роговий В. В. Економічна безпека України : Аналіт. доповідь / В. В. Роговий, А. Ю. Сменковський, І. Ф. Гнибіденко. С. М. Демченко. - К. : Апарат РНБОУ, 2006. - 271с.
36. Скриньковський Р. М. Діагностика безпеки підприємства в політико-правовій сфері / Р. М. Скриньковський, Р. І. Крамар, Х. В. Машталір // Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. - 2016. - № 7. - С. 151-158. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vprc_2016_7_20.
37. Тарасенко О. Ю. Економічна безпека України: загрози та перспективи забезпечення / О. Ю. Тарасенко // Вісник Донбаської державної машинобудівної академії. - 2017. - № 1. - С. 184-187. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vddma_2017_1_34.
38. Ткаленко С. І. Інвестиційна безпека в умовах глобалізації фінансових потоків / Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2010. – № 1. – С. 282-292.

Текст лекції

1. Сутність, структура та загрози економічній безпеці регіону

Перш ніж розглядати особливості економічної безпеки регіонів, слід зазначити, що таке регіон. Загалом під поняттям «регіон» розуміють:

1) значну частину території країни зі схожими географічними, природно-кліматичними умовами, схожою спеціалізацією виробничо-економічних комплексів, соціально-економічними проблемами (незважаючи на те, що подібні регіони є досить замкнутими у виробничо-економічному відношенні, тим не менше вони не є державними утвореннями, не мають юридичного статусу та чітко визначених кордонів; таке поняття регіону є найменш суворим і використовується в ненауковому обороті);

2) економічний район країни (це визначення є більш точним різновидом першого, оскільки економічні райони мають певні межі, проте вони не мають державного статусу і органів управління; це поняття регіону все більше виходить з обороту і використовується переважно в економічній географії);

3) одиницю державного устрою в країні (з точки зору питань регіонального управління це поняття є найбільш точним, оскільки регіон є державним утворенням, що здійснює на своїй території державну владу).

Таким чином, регіон виступає структурною одиницею держави та у купі всі регіони країни і складають саму країну. Тому від рівня економічного розвитку регіонів залежить в цілому економіка країни і наскільки є економічно безпечним кожний регіон, тим більше є можливостей у держави сформувати успішну країну.

Отже, економічна безпека регіону - це сукупність умов і факторів, які характеризують поточний стан економіки, стабільність, стійкість і поступальність її розвитку, що проявляється у:

1) можливості проводити власну економічну політику всередині країни;

2) можливості урівноважено реагувати на різкі геополітичні зміни в країні;

3) можливості здійснювати суттєві економічні заходи (не чекаючи допомоги з центру) при соціально вибухових ситуаціях на територіях, пов'язаних із локальними економічними проблемами;

4) здатності стабільної підтримки відповідності існуючих на території економічних нормативів світовій практиці, що дозволяє забезпечити гідний рівень життя населення.

Традиційно, внутрішня структура економічної безпеки регіону як правило відображається через три найважливіші блоки:

1) економічна незалежність, яка носить відносний характер через економіко-політичну залежність регіону від центру та взаємопов'язаність різних регіональних економік (в таких умовах економічна незалежність регіону свідчить про можливість контролю регіональної влади за регіональними ресурсами; досягнення такого рівня виробництва, ефективності і якості продукції, що забезпечує її конкурентоздатність та дозволяє на рівних умовах брати участь в міжрегіональній та міжнародній торгівлі, коопераційних зв'язках й обміні науково-технічними досягненнями);

2) стабільність та стійкість регіональної економіки (що припускають захист власності всіх форм; створення надійних гарантій та сприятливих умов для підприємництва; стримування чинників, спроможних дестабілізувати ситуацію,

таких як боротьба з кримінальними структурами в економіці, недопущення серйозних розривів у розподілі доходів, що загрожують викликати соціальні потрясіння, тощо);

3) здатність до саморозвитку і прогресу (створення сприятливого клімату для інвестицій і інновацій, постійна модернізація та розширення виробництва, підвищення професійного рівня працівників тощо).

Таким чином, структура формування соціально-економічної безпеки регіонів повинна представляти собою комплекс економічних, екологічних, правових, геополітичних та інших умов, які покликані забезпечувати:

1) захист життєво важливих інтересів країни та її територій щодо ресурсного потенціалу;

2) передумови для збереження регіональних структур в умовах потенційної кризи та майбутнього розвитку;

3) конкурентоспроможність регіонів на внутрішніх та світових ринках і стійкість фінансового становища країни;

4) створення внутрішньої і зовнішньої захисту від дестабілізуючих впливів;

5) забезпечення умов для сталого та нормального відтворення суспільних соціально-економічних процесів.

До складових економічної безпеки на регіональному рівні відносять:

- виробнича, яка характеризується наявністю ресурсної бази, умовами, що забезпечують інтеграційні процеси, сформованістю системи відтворення з урахуванням спеціалізації регіону;

- фінансова, що характеризується стійкістю фінансової та регіональної бюджетної системи, здатністю забезпечити соціально-економічну стабільність і розвиток регіону;

- науково-технічна – динамікою впровадження результатів НТП у соціально-економічну сферу, рівнем модернізації виробництва, кваліфікацією та чисельністю персоналу, зайнятого в наукових дослідженнях і розробках;

- соціально-демографічна – рівнем соціальної диференціації суспільства, рівнем бідності, депопуляції населення, доступності освіти, культури, медичного обслуговування, житла, послуг зв'язку тощо;

- безпека регіонального ринку праці – галузевою регіональною спеціалізацією, зміною потреби у фахівцях відповідної кваліфікації, рівнем безробіття, системою завдань і функцій, що реалізуються спеціалістами;

- громадська – у відсутності криміналізації суспільства, тіньової економіки, корупції тощо;

- продовольча – рівнем забезпеченості регіону продовольством, якістю продуктів харчування;

- екологічна – її порушення проявляються в перевищенні допустимих норм забруднення довкілля, у великих витратах на ліквідацію наслідків техногенних катастроф.

На економічну безпеку регіону, як і в загалом національну безпеку держави впливає широкий спектр загроз, ідентифікація яких дозволить знизити їх негативний вплив:

1. Зовнішньополітичні загрози:

- територіальний сепаратизм;

- політичні загрози;
- політичне протистояння з «центром»;
- 2. Продовольчі та енергетичні загрози:
 - переважання імпорту продовольства;
 - залежність від виробників нафтопродуктів;
- 3. Загрози у соціальній сфері:
 - зростання безробіття;
 - зниження життєвого рівня населення та його часткова деградація;
 - підвищення частки населення поза межею бідності;
 - зниження чисельності населення;
- 4. Екологічні загрози:
 - зростання втрат від аварій та техногенних катастроф;
 - перевищення порогового значення забруднення навколишнього середовища;
 - зростання рівня захворюваності населення;
- 5. Загрози в реальному секторі економіки:
 - зниження рівня завантаження виробничих потужностей у галузях промисловості;
 - зниження частки машинобудування у структурі промисловості;
 - зношення основних фондів у різних галузях промисловості;
 - втрата внутрішніх ринків;
- 6. Загрози в інвестиційній сфері:
 - низька інвестиційна привабливість регіону;
 - згортання НДР;
 - зниження рівня кваліфікації працівників;
 - відсутність капітального будівництва;
- 7. Зовнішньоекономічні загрози:
 - втеча капіталу за кордон;
 - зростання зовнішнього боргу;
 - зростання імпорту;
 - втрата зовнішніх ринків;
 - низький експортний потенціал підприємств;
 - продаж акцій стратегічно важливих підприємств;
 - криміналізація іноземного капіталу;
 - відтік інтелекту.

2. Оцінювання рівня економічної безпеки регіонів України

Наявність кризових явищ соціально-економічного розвитку регіону, з одного боку, зумовлена неефективним антикризовим регіональним менеджментом, з іншого – нівелюванням впливу дестабілізуючої дії різних чинників на регіональний розвиток. Регіональне управління соціально-економічним розвитком вимагає оцінки рівня їх безпеки з метою своєчасного державного втручання в розвиток тих регіонів, які знаходяться в стані небезпеки, або ж така небезпека існує.

Зростання дії дестабілізуючих факторів призводять до поглиблення відмінностей у рівнях конкурентоспроможності регіонів держави, здатних перетворитись в різного роду небезпеки для економіки держави. Це зумовлює

необхідність розробки спеціального інструментарію для оцінки економічної безпеки регіону, використання якого дозволить формувати механізм забезпечення економічної безпеки держави з урахуванням особливостей кожного з регіонів та розробити заходи щодо підвищення їх конкурентоспроможності.

Особливої актуальності питання економічної безпеки держави набувають в першу чергу для тих країн, економіка яких переживає трансформаційну кризу. Трансформація будь-якої соціальної системи здебільшого відбувається в кризових умовах (приклад тому - економіка України), які за певних обставин можуть перетворитися в небезпеки для існування самої системи. Економічна безпека є складовою національної безпеки, взаємодіє з іншими складовими, залишаючись при цьому основою безпеки держави: неможливо досягти військової стабільності, усунути виникнення екологічних катастроф, досягнути високого рівня науково-технічного потенціалу, зняти соціальну напруженість без розвиненої, стабільної та ефективної економіки України. Іншими словами можна сказати, що економічна безпека – це матеріальна основа національної безпеки. Її об'єктами є держава, регіони, галузі, окремі території, громади, підприємства, сім'я, особа. Економічній безпеці держави притаманний інтегральний характер, оскільки вона є результатом спільних зусиль всього народу – це проявляється через дії всіх гілок влади на всіх рівнях (від центру до регіонів і т.д.), наявних у державі та її регіонах сил та засобів спрямованих на необхідний захист громадян. Ефективність державного управління залежить від поєднання інтересів держави та регіону, оскільки регіон є цілісним соціально-економічним утворенням і в той же час є елементом соціально-економічної системи держави.

З метою виявлення гранично допустимих меж наявності регіональних асиметрій у рівнях конкурентоспроможності регіонів держави слід здійснити оцінку рівня економічної безпеки регіонів держави, в основу якої покладено порогові значення, що характеризують дію негативних факторів на рівень їх економічного розвитку.

Оцінка рівня економічної безпеки регіонів держави дозволить здійснити своєчасне державне втручання у економіку тих регіонів, які знаходяться в стані виклику або небезпеки.

Нині існують різноманітні підходи до визначення рівня безпеки регіонів країни. Вони базуються на методиці порівняння фактичних даних з індикаторами рівня дестабілізаторів. Такі індикатори прийнято називати пороговими значеннями безпеки.

Порогові значення характеризують граничні межі, нижче (вище) яких певна економічна система виходить зі стану рівноваги, розбалансовується та переходить у небезпечну для подальшого функціонування і розвитку зону. Ігнорування такими межами може спричинити руйнівні тенденції у забезпеченні та підвищенні конкурентоспроможності регіону, що негативно відобразиться на рівні людського розвитку.

В свою чергу індикатори – це орієнтири розвитку, що визначають межу негативних процесів, подаючи сигнали учасникам ринку про можливі несприятливі сфери, зниження глобального рівня національної та регіональної безпеки. Вони дозволяють кількісно оцінити і сигналізувати про майбутню небезпеку, здійснити комплекс програмно-цільових заходів щодо стабілізації ситуації.

За порогові значення зазвичай приймають міжнародні еталонні порогові значення, значення економічно розвинутих країн, найкращі значення за сукупністю регіонів, країн, світових та вітчизняних експертів, максимальні або мінімальні з усієї сукупності показників.

За рівнем викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних і мобільних джерел забруднення в стані небезпеки знаходяться такі регіони держави як Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Львівська, Полтавська, Харківська області та м. Київ. Дані регіони держави здійснюють загрозливий вплив на навколишнє середовище, що свідчить про порушення екологічної рівноваги. В стані загрози знаходяться Вінницька, Закарпатська, Київська, Полтавська області.

За рівнем забезпеченості об'єктами природно-заповідного фонду та лісовими ресурсами в стані небезпеки знаходяться практично усі регіони держави, що вимагає пошуку шляхів відтворення природних ресурсів. Стан безпеки спостерігається лише у Закарпатській області, однак з метою уникнення стану небезпеки у майбутньому слід виважено підходити до використання лісового фонду регіону.

Важливим показником безпеки регіонів держави є обсяг інвестицій в основний капітал і обсяг іноземних інвестицій, розраховані у відсотках до валового регіонального продукту. Пороговим значенням інвестицій в основний капітал є 20% від валового регіонального продукту. Вінницька область за значенням цього індикатора знаходиться в стані небезпеки, що свідчить про відсутність відтворювальної спрямованості регіону до введення в дію основних виробничих потужностей та не сприяє підвищенню їх конкурентоспроможності. В свою чергу Донецька, Житомирська, Запорізька, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Чернігівська області знаходяться в стані ризику. За показником іноземних інвестицій, порогове значення якого становить більш як 5% від валового регіонального продукту, всі регіони держави знаходяться в стані безпеки, що свідчить про їх інвестиційну привабливість та можливість підвищувати рівень конкурентоспроможності.

Одним із напрямів підвищення рівня соціально-економічного розвитку регіону та забезпечення його безпеки є врахування та оцінка демографічних та відтворювальних процесів. Так, за коефіцієнтом природного приросту усі регіони України знаходяться в стані небезпеки, оскільки рівень смертності перевищує рівень народжуваності. Виняток складає Закарпатська область, де природний приріст населення дорівнює нулю. Таким чином, у контексті демографічних аспектів людського розвитку на державному та регіональному рівнях слід звернути увагу на загрозливу тенденцію скорочення загальної чисельності населення. Україна зазнає значних втрат у генофонді, що негативно позначається на подальшому відтворенні населення, робочої сили та конкурентоспроможності регіонів держави.

За рівнем безробіття, де порогове значення складає 7% від працездатного населення, за методологією Міжнародної організації праці, майже усі регіони України знаходяться в стані безпеки, що свідчить про залучення працездатного населення до трудоактивної діяльності та можливості генерувати ідеї, випускати конкурентоспроможну продукцію. Не спостерігається перевищення фактичних значень над пороговими щодо частки працездатного населення у загальній кількості населення регіону.

Про низький рівень заробітної плати населення регіонів свідчить показник співвідношення середньої заробітної плати до прожиткового мінімуму – 3:1. Майже все населення регіонів України має рівень доходів нижчий за офіційно встановлений прожитковий мінімум, у результаті чого всі регіони України (за винятком м. Києва) знаходяться в стані ризику та небезпеки. Така ситуація може призвести до руйнації трудового потенціалу, життєдіяльності та життєздатності населення.

Важливим індикатором безпеки регіону є показники, що характеризують його інноваційну активність. Такими показниками є кількість підприємств регіону, які запроваджують інновації, питома вага витрат на науку у % до валового регіонального продукту. За цими показниками спостерігається різний рівень диференціації, де перевищення фактичних показників над пороговими характерне для таких регіонів держави як Дніпропетровська, Донецька, Львівська, Харківська області та м. Київ (стан безпеки). Решта регіонів держави знаходяться у стані ризику та небезпеки, що є негативним у їх функціонуванні, оскільки саме інновації виступають основою підвищення їх конкурентоспроможності.

Оцінка інтегрального індексу безпеки конкурентних переваг регіонів держави свідчить, що в стані ризику знаходяться такі регіони як Вінницька, Кіровоградська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області, що вимагає пошуку шляхів забезпечення їх безпеки.

Важливими показниками, що характеризують безпеку людського розвитку, є темп росту валового регіонального продукту на душу населення, рівень смертності та кількість студентів на 1000 чол. населення. За показником рівня смертності усі регіони України знаходяться або в стані ризику, або ж небезпеки, що свідчить про низький рівень здоров'я населення, катастрофічну демографічну ситуацію.

Показник кількості студентів вищих навчальних закладів на 1000 чоловік населення в регіонів характеризує рівень розвитку його інтелектуального потенціалу. Розвиток системи вищих навчальних закладів регіонів держави відбувається нерівномірно. За кількістю студентів вищих навчальних закладів на 1000 чол. населення згідно порогового значення стан безпеки мають лише Харківська область та м. Київ. У стані ризику знаходяться такі регіони держави як Дніпропетровська, Донецька, Луганська, Львівська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська області. Решта регіонів держави мають стан небезпеки, що свідчить про занепад науково-педагогічних та освітніх шкіл у регіонах, зниження наукового потенціал тощо.

В умовах інтеграції України у міжнародний економічний простір важливе значення відіграють показники, що характеризують рівень безпеки регіонів держави з точки зору їх зовнішньоекономічної діяльності. Так, пороговий показник відкритості економіки регіонів держави повинен становити більше 72% від валового регіонального продукту. Відносно цього показника стан безпеки мають такі регіони України як Донецька, Дніпропетровська, Запорізька та Луганська області, що свідчить про високий рівень інтеграції у світовий економічний простір.

За показником покриття експортом імпорту, де порогове значення повинне становити одиницю, стан безпеки спостерігається у Вінницькій, Донецькій, Дніпропетровській, Житомирській, Запорізькій, Івано-Франківській, Луганській, Миколаївській, Полтавській, Сумській, Херсонській, Черкаській областях. За індексом зовнішньоекономічної безпеки в стані безпеки знаходяться такі регіони

України як Дніпропетровська, Донецька, Луганська, Миколаївська, Полтавська області.

Аналіз показників безпеки соціально-економічного розвитку свідчить, що не усі регіони держави відповідають нормативним (пороговим) значенням, що її характеризують. Лише Донецька, Дніпропетровська області та м. Київ характеризуються забезпеченістю їх соціально-економічної безпеки.

Це свідчить, що показники, які характеризують конкурентоспроможність регіону, знаходяться в межах порогових значень. В стані небезпеки знаходяться решта регіонів держави. Такий стан обумовлений тим, що показники, які характеризують конкурентоспроможність регіону, переходять гранично допустимі межі, в результаті чого економічна система може вийти зі стану рівноваги, розбалансуватись та перейти у небезпечну для подальшого функціонування і розвитку зону.

У динаміці можемо спостерігати покращення показників безпеки соціально-економічного розвитку усіх регіонів. Наближеними до забезпечення безпечного стану соціально-економічного розвитку є такі регіони держави як Дніпропетровська, Луганська та Херсонська області. У цих областях існують значно кращі можливості щодо відтворення самого життя, готовності економіки забезпечити сприятливі умови проживання розвитку особливості, реалізації інтелектуального потенціалу, зменшити навантаження на соціальну сферу та ефективніше спрямовувати і використовувати фінансові джерела на забезпечення соціально-економічного розвитку регіону.

3. Механізм забезпечення економічної безпеки регіону

Основними причинами нездатності регіональних соціально-економічних систем забезпечити безпечні показники їх розвитку є:

- неконтрольована криза економіки регіону та відсутність достатніх ресурсів для структурної його перебудови;
- посилення залежності від іноземного капіталу, втрата економічної самостійності і перетворення регіонів на ринок сировини, збуту, робочої сили, закріплення технологічного відставання;
- руйнування системи науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, особливо фундаментальної та прикладної науки у регіонах держави;
- еміграція вчених та науковців;
- занепад системи підготовки та перепідготовки кадрів;
- відсутність ефективного механізму реалізації науково-технічних досягнень;
- недосконалість системи організації науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт та зв'язків між академічною, вузівською, галузевою та фірмовою наукою в межах міжрегіональних кластерних утвореннях.

На думку багатьох науковців для забезпечення економічної безпеки регіону необхідно дотримуватися об'єктивно існуючих загальних принципів, серед яких:

- принцип комплексності, тобто необхідності аналізу всіх сторін об'єкта дослідження;
- принцип системності – врахування як внутрішніх взаємозв'язків і взаємозалежностей, так і зовнішніх факторів з позицій розгляду об'єкта дослідження як елемента економічного простору більш високого рівня;

- принцип варіантності (альтернативності), або виявлення й обґрунтування декількох варіантів забезпечення економічної безпеки, з одного боку, розрахунку траєкторії соціально-економічного розвитку – з іншого варіативність інвестування, взаємодії з партнерами при зміні ринкової кон'юнктури та виклики економічних, соціальних, політичних суб'єктів дозволяють, використовуючи ефект „накладання” індивідуалізованих, інноваційних, ризикованих дій та їхньої результуючої складової, знаходитися постійно у просторі сумарної сприятливої ринкової кон'юнктури, забезпечуючи таким чином прискорений обіг капіталу, ресурсів праці, наднормовий прибуток і достатньо високий потенціал економічної безпеки;

- принцип координації (узгодження) зв'язків і стосунків усіх елементів економічної безпеки регіону. Координація потрібна для того, щоб складові елементи в умовах спеціалізації не дублювали один одного а виконували взаємно доповнюючі ролі;

- принцип спеціалізації елементів (розмежування функцій і операцій, що виконуються елементами). Спеціалізація дозволяє регіональній владі зосередитися на рішенні невеликого числа завдань і тим самим забезпечити ефективніший розподіл ресурсів.

Задля забезпечення безпечного регіонального розвитку необхідно детально визначити та враховувати основні дестабілізуючі чинники та загрози, які перешкоджають соціально-економічному розвитку регіонів держави шляхом розробки відповідного механізму забезпечення такої безпеки.

Під механізмом забезпечення економічної безпеки регіону слід розуміти сукупність засобів, інструментів, методів та форм управління регіональним розвитком, які взаємодіючи між собою забезпечують здатність регіональної системи до стабільного розвитку, стійкості протистояти дестабілізуючій дії чинників середовища.

Етапи механізму забезпечення економічної безпеки регіону:

1. Встановлення порогових значень показників (критеріїв) забезпечення безпеки регіону, які стануть індикаторами визначення стану регіону за рівнем соціально-економічної безпеки регіону: безпека або небезпека. Застосування індикаторів (порогових значень) показників, які визначають прийнятний рівень ризиків, є певним стандартом чи нормою для недопущення стану, який є загрозливим для соціально-економічного розвитку регіону.

2. Оцінка впливу дестабілізуючих чинників впливу на соціально-економічну безпеку регіону в розрізі чинників зовнішнього та внутрішнього середовища функціонування регіональної соціально-економічної системи. Основними чинниками зовнішнього середовища, які можуть здійснити дестабілізуючий вплив на соціально-економічний розвиток регіону є ефективність бюджетної політики, яка визначає обсяги міжбюджетних трансфертів як інструменту виведення регіону із кризи, механізм розподілу ресурсів, економічна політика держави в цілому, політична ситуація, рівень інфляції, стабільність грошової одиниці, рівень зовнішньоекономічної відкритості економіки, структура економіки країни, ефективність державного управління та ін. Серед внутрішніх чинників доцільно виділити такі як рівень дохідної частини місцевого бюджету, рівень ресурсного потенціалу, геополітичне розташування, рівень інвестиційної привабливості,

наявність інноваційно активних підприємства, ефективність регіонального управління.

Дестабілізуючий вплив чинників на соціально-економічний розвиток регіону може проявлятися через недоліки та помилки у виборі та реалізації стратегії соціально-економічного розвитку регіону; неузгодження інтересів між центром та регіоном, економічної нестабільності, що зумовлює кризу регіонального розвитку та знижує купівельну спроможність населення, підвищення рівня захворюваності населення через неефективну систему охорони здоров'я, погіршення демографічної ситуації тощо. Тому органи регіонального управління повинні виважено підійти до аналізу та оцінки цих чинників задля мінімізації ризиків появи кризових ситуацій соціально-економічного розвитку регіону.

3. Оцінка ризику забезпечення соціально-економічної безпеки регіону. Ризики виникають під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників. Але через різну їх спрямованість дії та нескоординованість стратегії соціально-економічного розвитку регіону щодо досягнення рівноважного соціально-економічного регіонального розвитку виникатимуть ризики забезпечення безпеки. Перед органами регіонального управління виникла необхідність попередження та мінімізації ризиків залежно від глибини впливу дестабілізуючих чинників. Тому актуального значення в умовах сьогодення набувають питання встановлення причин виникнення ризиків, упорядкування, систематизація та пошук ефективних механізмів управління ними з боку органів регіональної влади, а також детальної оцінки чинників, що зумовили їх появу. Тут має значення поступова трансформація ризику від моменту його виникнення до прийняття виважених управлінських рішень по його усуненню або мінімізації, що розкриватиме зміст регіонального менеджменту з позиції попередження кризових ситуацій та її усунення.

4. Розробка заходів з мінімізації та нейтралізації ризиків забезпечення безпеки регіону. Оскільки ризики піддаються управлінню (керування, регулювання, прогнозування ризиків тощо), то доцільним є розробка дій по їх нейтралізації чи усуненню залежно від ступеня їх виникнення та дії задля уникнення небажаних деструктивних процесів соціально-економічного розвитку регіону. Однак, регіональні органи влади повинні усвідомити значущість виникнення ризиків як невід'ємного явища, особливо за умов наявності світової фінансово-економічної кризи та суспільної реальності, які закономірно виникають і потребують подальшого відстеження для попередження та мінімізації їх деструктивного впливу із одночасним стимулювання їх позитивної дії. Управління ризиками потребує обґрунтування та прийняття якісних управлінських рішень, які мають певну межу компромісу, але орієнтовані на досягнення цілей регіонального розвитку.

Таким чином, запропоновані заходи сприятимуть забезпеченню безпечного регіонального розвитку як передумови забезпечення конкурентоспроможності кожним регіоном держави.